

II. RÁKÓCZI FERENC VÁLOGATOTT LEVELEI

Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: Kőpeczi Béla. Bp. 1958. Bibliotheca. 367 I. (Auróra, 10.)

A Bibliotheca könyvkiadó Auróra sorozatának tizedik kötete gyanánt jelentek meg Kőpeczi Béla válogatásában, bevezető tanulmányával „II. Rákóczi Ferenc válogatott levelei”. Kőpeczi a „szélesebb olvasóközönség” számára „népszerű kiadásnak” szánta könyvét; az olvasó „a levelekből — az eddiginél — jobban megismerheti a kuruc szabadságharc vezetőjének egyéniségét s azt a nehéz küzdelmet, amelyet a nép élén az ország függetlenségéért vívott”. A bírálóknak voltaképpen csak a szerző feljára kellene tekinteni: nem is volna más feladata, csak az, hogy megvizsgálja: megfelel-e a kiadvány rendeltetésének, gondos és körültekintő volt-e a levélszövegek válogatása, jegyzetelése, jó tájékoztatást kap-e a közönség a bevezető tanulmányban Rákócziról, a nyolc esztendőn át tartó szabadságharc vezérő fejedelméről és a negyedszázados kuruc emigráció küzdő, szenvedő hősről, meg azokról az emberekről: kurucokról és labancokról, barátokról és ellenségekről, magyarokról és idegenekről, akikről szó esik a levelekben.

Kőpeczi Béla nevét, tudományos munkásságát ismeri mindenki, aki foglalkozott — még ha futólagosan is — a Rákóczi-szabadságharc történetével. Neve a szakemberek körében megbecsült név: Párizsban gyűjtött gazdag anyagából írt tanulmányai jelentős mértékben tisztázták a kurucok francia vonatkozásait s a Rákóczi-emigráció történetét. Új könyvének tanulmányozása közben hálával gondoltunk értékes tanulmányaira. Az a reménységünk, hogy nagy hivatali elfoglaltsága mellett is tud időt szakítani a kuruc-francia diplomácia teljes történetének megírására, okmánytárának kibocsátására. Eppen azért, mert a „II. Rákóczi Ferenc válogatott levelei”-nek kiadása Kőpeczi munkája, a válogatás és a bevezető tanulmány több figyelmet érdemel, mint amennyit egy népszerűsítő kiadványra szoktunk fordítani.

Fel kell vetnünk ezt a kérdést: vajon nem több-e ez a könyv, mint népszerű Rákóczi-ábrázolás a fejedelem leveleinek

segítségével? Bevezető tanulmányának ez a címe: II. Rákóczi Ferenc, a levélíró. Kőpeczi maga is kifejezést ad ama meggyőződésének, hogy „ezek a levelek nemcsak történeti dokumentumok, hanem jelentős irodalmi alkotások is”. „Miről tanúskodnak a fejedelem levelei?” — tanulmányában így felel a feltett kérdésre: „Elsősorban az emberről szolgáltatnak rendkívül érdekes és fontos tanúbizonyságokat”, de „nemcsak az érző és gondolkodó embert mutatják be, hanem a cselekvőt is: a politikust, a hadvezért, a diplomatát”, — sőt az író is.

Az író Rákóczit a tudományos kutatás már régen felfedezte; nagy művei: a *Confessiones* és a *Memoires* magyar fordításokban régóta közkézen forog, 1946-ban megjelent az *Aspirationes* magyar fordítása is. Zolnai Béla kutatásaiból tudjuk, hogy a troyesi városi könyvtárban kiadatlan elmélkedései hevernek, s adósak vagyunk a *Testament* két kötetében foglalt írások magyar fordításával is. Szekfű még azt gondolta, hogy csak a *Confessiones* hiteles műve a fejedelemnek, s a *Memoires*-ról szólva kétségbevonta, hogy „az egész munka a fejedelem tollából származik”. Azóta előkerült e mű kézírata is. Máris tervezhetnénk — amint ezt Tolnai több ízben javasolta is — Rákóczi műveinek teljes kiadását, ha levéltárának lajstromai nem figyelmeztetnének bennünket arra, hogy voltak a szabadságharc idején írt magyar nyelvű munkái is. Ezeknek felkutatása nem kevésbé fontos feladat, mint az emigráns Rákóczi irodalmi műveinek összegyűjtése volt. Egyetértünk Kőpeczivel: mikor számbavesszük a fejedelem teljes irodalmi munkásságát, nem szabad megfeledkeznünk leveleiről, törekednünk kell levelezésének kiadására is, annál is inkább, mert a szabadságharc idejéből való levelei túlnyomó részükben magyar nyelvűek.

S javarészükből valóban irodalmi értékű írások. Hálás és szép munka: az emigrációban írt emlékiratokat illusztrálni az eseményeket frissen tükröző levelekkel. A levelek világánál értjük meg igazán: népének, személyének milyen megrendítő drámájáról beszél

a kolostor csendjében elmélkedő Rákóczi az emlékiratok tárgyilagos, tartózkodó mondataiban. Az emigrációs iratokban rejtező finom célzásokat a hazai eseményekre csak akkor ismerjük fel igazán, ha gondosan figyelünk a szabadságharc vezérének idehaza elhangzó vallomásaira, gyakori elmélkedéseire. S az önvizsgálat gyötrődéseire is csak az egykorú levelekből derülhet világosság.

Köpeczi könyve azért jelentős könyv az irodalomtörténeti kutatás mértéke szerint is, mert figyelemzeti a tudományt mulasztásaira a Rákóczi-filológia területén. Foglalkoznunk kell a levelek műfajának és szerzőségének kérdésével.

Mi a missilis levél? — kérdezzük mi is Köpeczivel. Az ő meghatározása szerint főként a bizalmas jellegű magánlevél, amikor „a levélíró nem a nyilvánossághoz szól, hanem valamely barátjának, családtagjának vagy közeli ismerősének mondja el, ami szívén fekszik, még pedig feszélyezettség nélkül, közvetlen és kötetlen formában”. Köpeczi azt állítja, hogy gyűjteménye missilis levelekből készült válogatás. „Rákóczi levelei — mondja — bármely céllal íródtak is — ehhez a műfajhoz tartoznak.” De éppen a közölt levelek mutatják, milyen nehéz ezt a mértéket alkalmazni egy olyan férfiú politikai, katonai és diplomáciai, olykor gazdasági levelezésére, aki egy országot, egy népet igazgat történetének egyik válságos szakaszában.

A Rákóczi által szerzett: írott vagy diktált leveleket általában könnyű elkülöníteni azoktól a levelektől, amelyeket a kancellária szövegez meg a fejedelem nevében a bevett kancelláriai gyakorlat szerint, a fejedelem szóbeli utasítására, emlékeztetből vagy rövid feljegyzésre támaszkodva. Az ilyen „levelek”, mégha Bercsényi vagy Károlyi számára íródtak is, csupán csak történeti forrásoknak tekinthetők: az eseményekről, a tervekről és a kancelláriai gyakorlat módjáról nyújtanak felvilágosítást. De mégis akadnak ezek között olyanok is, amelyekhez több köze van Rákóczinak, mint a kancelláriának, mert olyan részletes volt az utasítás, amelyet a fejedelem a referáló szekretáriusnak diktált, hogy a kancellária alig tett hozzá többet, mint a szokásos formalításokat. A kancellária által szerkesztett leveleket, amelyeket inkább rendeleteknek nevezhetnénk, a kancellária leveleskönyvében találjuk meg. A bizalmas természetű katonai vagy diplomáciai természetű leveleket maga írja vagy diktálja a fejedelem; a katonaiakat inkább diktálja, mint írja, a diplomáciaiakat inkább írja, mint diktálja, de azért olykor még a francia leveleket is tollba mondja. A bizalmas jellegű írott vagy diktált levelek bizalmasan kezelt leveleskönyvbe kerültek. Ezeket — amelyeket feltalált — adta ki Thaly az Archivum

Rákócziánium első sorozatának első három kötetében. Ezek többnyire válasziratok: konkrét kérdésekre felelnek, válaszolják a katonai és a politikai helyzetet, utasításokat adnak, jelentéseket kívánnak. Köpeczi válogatása is mutatja: milyen kevés magánlevele maradt fenn Rákóczinak; egész gyűjteményében csak két magánlevél van (a gyermek Rákóczi kedves levélkéi). Mikor a fejedelem levelstílusát akarjuk szemléltetni, a bizalmas jellegű hivatalos leveleket tartalmazó leveleskönyvekre vagyunk utalva.

Nevezhetjük-e az ilyenfajta leveleket olyan missilis-leveleknek, amelyekre ráillik Köpeczi meghatározása? Műfajukat és rendeltetésüket tekintve semmiképpen nem. Közvetlen, bizalmas hangjuk a missilis magánlevelekre emlékeztet, de valójában a szabadságharc legfelsőbb katonai, politikai és diplomáciai vezetésének irományai.

Köpeczi úgy véli, hogy a fejedelmi kancellária stílus hatást gyakorolt Rákóczi bizalmas levelezésének módjára, stílusára. Elég részletes fejtegetésében feltételezi, hogy a fejedelemnek volt még egy titkos kancelláriája is, amelynek Ráday Pál lett volna a vezetője. Az, amit Rákóczi kancelláriájáról ír, hiányos és tévedéseket tartalmazó vázlat, de első sorban nem az ő hibájából, hanem a kutatás elégtelen volta miatt. Ráday a fejedelmi kancellária direktora volt, s egyben a fejedelem első, bizalmas, ha úgy tetszik: titkos szekretáriusa, az intímus secretarius, aki előtt Rákóczinak nem volt, de nem is igen lehetett titka. A többi szekretárius titoktartásában a fejedelem nem nagyon bízott, mert „az embernek házanépe az ellensége” s „mert tétováznak az elmék”. „Melyre nézve — írja figyelemzetteljesen Bercsényinek — eljöttök fogva magam előtt szoktam iratni s magam dictalom az actualiter commandóban lévő generálisok leveleit.” A diktált levelek, a sajátkezűleg írt levelek hangját, stílusát az a viszony határozza meg, amely a fejedelem és tábornokai, bizalmas emberei között kialakult. Rákóczi sokat tartott fejedelmi ősöktől való származására, a maga fejedelmi rangjára („a király személyét képviselem ebben az országban és erdélyi fejedelem vagyok”), s még Bercsényi is megjárta, mikor szerencsétlen hasonlattal példázta a fejedelem helyzetét egyik levelében, de a generálisok is nagybírtokos urak voltak, kiskirályok a maguk rendi világában, ezért csinján kellett bánni velük. Elismerték, hogy Rákóczi rangban felettük áll, nem idegenkedtek volna attól, hogy a felkelés győzelme esetén királyukká válasszák, de nem olyan magasan állott felettük, mint a bécsi császár, hiszen a Rákóczi-családot csak egy századdal korábban Rákóczi Zsigmond emelte ki a középnemességből. A család köznemesi ágai még tartották a rokonságot a

fejedelemmel, pl. Orosz Pállal így beszélt Rákóczi: „Menj el, Édes Bátyám...”, s Orosz Pál első feleségének halotti búcsúztatójában a halott: Rákóczi Borbála „szerelme-temes öccsé”-nek titulálja a fejedelemet. Bár Rákócziiban a szabadságharc folyamán kibontakozott szuverenitásának öntudata, magatartásában, levélbeli stílusában is maradt valami patriarchális vonás, s nem annyira rangja, mint inkább személyes kiválóságából eredő tekintélye tette fejedelemmé az országot és a hadsereg szemében. Természetes méltóság sugárzott személyéből: „Ez a tiszta egyéniség roppant vonzást tudott gyakorolni környezetére, s rendkívüli emberi hitele súlyt adott fellépésének” — mondja Köpeczi, s valóban így van. Leveleiből fejedelmi méltósága és emberi közvetlensége sugárzik. Bár a leveleket az ország feje írta méltóságának tudatában és élve hatalmával, mégis megvan bennük a magánlevél természetessége, közvetlensége, őszintesége és bája. A marosvásárhelyi országyűlés a „Haza atyjá”-nak deklarálta Rákóczit, méltán, mert — ezt is jól látja Köpeczi — a fejedelemben az a patriarchális meggyőződés élt, hogy aki ura, egyben atya is népének. Persze elég ritka az olyan Rákóczi-levél, amelyet — az elmondottak igazolására — teljes terjedelmében közölhetünk egy irodalmi célzatú levélgyűjteményben. Inkább csak a levelek meditatív vagy patetikus részletei alkalmasak erre, a vezérlő-fejedelem parancsai, bírálatai nem irodalmi szintű részletek a levelekben, ezeket ki kell hagynunk, pontozással jelölve a kihagyott részek helyét. Így jár el — igen helyesen — Köpeczi is, néhol talán feleslegesen is rövidítve a szöveget. De éppen a csonka levelek figyelmeztetik az olvasót arra, hogy Köpeczi meghatározása a levelek műfajára nézve nem egészen találó, s olyan gyűjteményt tart kezében, amelyet — némi túlzással — inkább Rákóczi-breviáriumnak nevezhetnénk, mint magánlevelek válogatott gyűjteményének. Már mondtuk: csak két igazán magánlevél van a kötetben. Számukat lehetett volna szaporítani azokkal a sürgető pillanat hevében írt bizalmas hangú levelekkel, amelyek a protokollumokban foglalt leveleknél közvetlenebbül mutatják Rákóczi közelségét bizalmas embereihez: Pl. egy ilyen levelében Kőrös Györgyöt, hol Kegyelmednek titulálja, hol tegezi, s így szólítja meg egykori nevelőjét: „Édes Kőrösi Uram!”

Köpeczi úgy véli, hogy a fejedelem bizalmas leveleit is befolyásolta a kancellária formakésztsége és stílusa, mi azonban azt gondoljuk, hogy ez a megállapítás csak azokra a „levelek”-re érvényes, amelyet már nem vonhatunk be Rákóczi levelezésének körébe. Abban azonban teljesen igazva van, hogy az ő levélstílusát is formálta a korábbi gyakorlat és hagyomány. A levél a társa-

dalom keretei, kötöttségei között élő ember érintkezésének olyan módja, amely az élőszóval történő közlést vagy beszélgetést helyettesíti. A rendi társadalomban hagyományból táplálkozó gyakorlat szabályozta a különböző társadalmi osztályokhoz és rétegekhez tartozó emberek érintkezését, s az egyenrangúak között is tekintettel kellett lenni a korkülönbségre, a rokonság fokára vagy a viselt méltóságra. Rákóczi roppant gondossággal vigyázott arra, hogy a hagyományos illendőségen és tisztességen csorba ne essék, sem a kancellária gyakorlatában, sem a maga által diktált vagy írott levelekben. Rákóczi helyzetét a kuruckor társadalmában, viszonyát a hadsereg és az országigazgatás embereihez a levelek árnyalatokat is kifejező pontossággal jelzik. Erre nézve igen tanulságos megvizsgálni a fejedelem és főtábornoka nagy terjedelmű levelezését: levélbeli érintkezésüket a társadalmi érintkezés hagyománya és gyakorlata szabályozza, s ezt színezi és módosítja, de mindig csak az élő hagyomány, a társadalmi szokás — törvény keretei között kettőjük személyes viszonya. Nem a kancelláriai stílus ismerete, hanem Kertész Manó kitűnő könyve (*Szállók az úrnak. Az udvarias magyar beszéd története.*), amely az *Archívum Rákóczián*um kötetét is feldolgozta, nyújt tájékoztatást a magyar levélstílus korabeli kötöttségeiről, melyekben mindig a levélíró és a címzett személyes érintkezésének módja, modora fejeződik ki. Francia leveleiben Rákóczinak „a különböző udvariassági formák túltengenek” — mondja a Bevezetés, mi tegyük hozzá: nem egyszer a mondanivaló rovására. A levélgyűjtemény egyharmada idegenből fordított levél; ez kissé talán sok is, de méltányoljuk Köpeczi Béla érdeklődési körét, s vegyük tekintetbe azt a lehangoló körülményt is, hogy Rákóczi utolsó — fennmaradt — magyar nyelvű leveleit Danzigból írja. A danzigi leveleket, Rákóczi magyar nyelvűségének utolsó, meghatóan szép emlékeit fel kellett volna venni Rákóczi válogatott levelei közé, azért is, mert ezek igazán magánlevelek. Rákóczi nyelvéről, stílusáról szólva Köpeczi megfigyelései gyakran találóak, de vannak olyanok is, amelyekkel nem tudunk egyetérteni. Az a véleménye, hogy Rákóczi „a népi nyelvet használja, amelyen megérződik a prédikátorok biblikus szókincsének és stílusának hatása”. Rákóczinem a népi nyelvet használja, nem is lehet népiesnek nevezni, s nyoma sincs rajta a református prédikátorok retorikájának, egyházas érvelésmódjának. De mégse vessük el egészen Köpeczi megjegyzését a fejedelem „népiességéről”, mert, ha tévesen is, Rákóczi műveltségének egy olyan oldalára figyelmezteti a kutatást, amelyről ez, fájdalom, nem akart tudomást venni, s amelyről Köpeczi sem szól, mikor a fejedelem

műveltségének sokoldalúságáról beszél: Rákóczi jól ismerte a magyar népi művelődést, tud a táltosokról, ismeri Király-fia Kis Miklós meséjét, a népmese hőseinek beszélgetését fenn a levegőgömbben a táltosóval, ismeri a vásári ponyvákrol terjedő történeteket, pl. Markalf históriáját, s népies szólásformák kerülnek tollára, köztük olyan is, amelyet már Bethlen Gábor is használt. Bizony, mulasztása az a magyar nyelvtudomány, hogy nem tárta fel folyamatosan a magyar irodalmi és levélbéli stílusnak ama nagy változását, amely a XVII. században végbement, amely a végváriak magyaros, szemléletes, izes, tiszta, rövidsége törekvő stílusától a kurucok végének bizony már megromlott, ellatinosodott, megterhelt, barokkmódra patetikus és cikornyás stílusához vezetett. Id. Révész Imre egy Rákóczi-kiáltványt a megromlott magyar szófűzés elrettentő példájaként adott ki a múlt század közepe táján. Ez a változás a prédikátorok stílusán is érezhető, jellemző Rákóczi stílusára is. Vajon mivel lehet bizonyítani azt, hogy Rákóczi nyelvére hatott a református ige hirdetés? — hiszen katolikus volt, református prédikációt csak akkor hallott, amikor résztvett valamelyik kedvelt református vallású híve temetésén, református istentiszteletre dehogyan járt, s csak egy-két olyan esetet tudunk, mikor prédikátorokkal (Herzegszöllősi Istvánnal, Apáti Miklóssal) elbeszélgetett. Hatást nem a nép s nem a prédikátorok rend gyakorolt Rákóczi stílusára, a hatást máshol kell keresnünk.

A Kőpeczi által is közölt 1690-es Rákóczi-levél valóban arra vall, hogy az idegenben nevelkedő fiatal Rákóczi még hibásan irt magyarul. De éppen levelei bizonyítják: hazatérve, magyar környezetben, levetkezte a nyelvrontó idegen hatást, visszatért anyanyelvéhez, és később már teljes gazdagságban birtokolta. Kikkel beszélt magyarul hazaérkezése után Rákóczi? Azokkal, akik felébresztették benne magyarságának tudatát, akik figyelmeztették a haza szörnyű állapotára: Bercsényivel, a Vayakkal, a Szirmayakkal, azokkal a literátus, művelt magyar középnevesekkel, akik a vármegyét kormányozták, de igényt tartottak arra is, hogy beleszóljának az ország dolgaiba. Ezek Rákóczi barokk zsúfoltságú, pátosra hajló szónoki stílusát szépnak tartották: tudták, hogy a szécsényi tábori gyűlés proposícióit ő maga diktálta, dicsérték, milyen szépen szólott önmaga és a haza szenvedéséről. A szép stílus, a kortársak szerint — bizonyára Rákóczi véleménye is ez volt — az a stílus, amely szónokias, amely az érzelmek retorikájával győzi meg az embereket. Nem a prédikátorok, hanem a megyéken és a diétákon szónokló nemesurak hatását kell feltételeznünk, mikor külső magyarázatot kere-

sünk Rákóczi — Kőpeczi szerint is — retorikus stílusára. A szónokiasság nem minden esetben jellemzi a fejedelem stílusát, többnyire azonban ez a jellemző vonása. Úgy véljük: Rákóczi mély érzéseket kifejező pátoszát külső hatásokból nem lehet megmagyarázni, mert igaz az, hogy a stílus maga az ember. A fejedelem, Szekfi szerint, — Kőpeczi szerint is — szemérmes ember volt, mi inkább tartózkodónak mondanánk őt. Környezetében a lélek szerint is előkelő ember tartózkodó nyugodtsága jellemezte, de mielőtt az ország színe előtt, diétákon vagy kiáltványokban, vagy a hadsereg előtt szólott személyéről és az ország dolgairól, előtört, megszólalt gazdag érzelmi világa. Feljegyezték róla, hogy beszédeivel könnyekre indította hallgatóságát, s ellenségei azt mondták: könnyeivel győz, nem érveivel. A személyes meggyőződés ereje, a személyes vallomástétel lenyűgöző hatása szövege megkorhó és meggyőzősége törekvő leveleiben. Pátosza tehát belső emberének természetéből, nem pedig külső példák követéséből fakadt. A pátosz stílusának ereje, de gyengesége is: mi nem mernénk azt mondani, hogy Rákóczi kitűnő stílusista. Stílusából gyakran hiányzik a XVI. század nyelvének természetes folyása, magából a nyelvből adódó képszerűsége, hiányzik a világosság, a mondatok szép rövidsége, elveszett a stílus egyszerűsége való törekvés, győzött a barokk stílus; a logika gyakran elfúlad a körmondatok áradásában. A kor prédikátora nem így irt, nem így beszélt; ebben a korban a prédikátor neve: tanító, ige hirdetés: tanítás; a pátosz nem jellemző tulajdonsága a kor református prédikációjának. Amit Kőpeczi a prédikátori stílus hatásának tulajdonít Rákóczi leveleiben, a *Biblia* hatása. A fejedelem naponként olvassa a *Vulgátát*, erős teológiai és biblikus műveltsége van: ez érződik leveleiben.

Szellemes és hasznos módszere Kőpeczinek az, hogy Rákóczi levélstílusát összeveti Bercsényi és Ráday stílusával. Bercsényi általában szellemes, de nem egyszer csak szellemeskedő stílusára valóban találunk reflexiókat a fejedelem leveleiben, azonban — mivel a stílus az ember — a kuruc szabadságharc két vezető embere között meglevő nagy különbséget misem mutatja jobban, mint levelezésük. A stílusban is könnyed, csapongó és egyáltalán nem patetikus Bercsényi levelei számunkra semmivel sem könnyebb olvasmányok, mint Rákóczi súlyos levelei. Bercsényi leveleiben érződik valami halvány árnyalata a könnyelműségnek, Rákóczi leveleiből, mint egyéniségéből is, roppant erkölcsi komolyság és megállapodottság árad; az a meggyőződés, hogy ő elválasztott ember népe szabadtására, ő maga is felajánlotta személyét, mintegy áldozatra, hazájáért

„kötelességem szavát és sok esküvésemet követve a magam személyi örömei elé helyeztem a köz ügyét”), kicsiny, mindennapos, közönséges dolgokban is meghatározza magatartását, s sűrűn kicsendül leveleiből. A szinte már királyi öntudattal, fényes udvart tartó Rákóczi, a kötelesség és az erkölcsi felelősség dolgában puritán, éppen ez teszi személyét és stílusát hasonlóvá legbizalmasabb embe- rének, Ráday Pálnak személyéhez és stílusához. Mikor Kőpeczi arról beszél, hogy Rákóczi magyar nyelvű stílusának kialakításában nagy része van „legközvetlenebb munkatársai gyakorlatának”, maga is csak Rádayra gondol, s helyesen mondja, hogy kettőjük stílusa, szinte összefonódik. Igen, pl. a „Recrudescunt”-ban, vagy a jezsuita rend bűneit feltáró vitáirban.

Midőn a fejedelem leveleinek pátoszáról szólunk, ne felejtkezzünk el arról, hogy szívesebben diktálta, mint írta leveleit. Hogy melyek az írott, melyek a diktált levelek, ez a leveleskönyvekből nagyjából megállapítható. Az élőbeszéd szárnyalóbb, mint az írott szó, lendületre csábít, de bőbeszédűsége is; a levelek közvetlensége sokszor arra utal, hogy Rákóczi diktált, sorából néha hangját is hallani véljük, annyira közeláll az élőbeszédhez némelyik levele. A kor a pátosz, az érzelem jegyeit hordozó Rákóczi-írásokat tartotta szépnek, a mi izlésünk más, mi Mikeszeliden csobogó-csörgedező stílusában gyönyörködünk. Rákóczi tud ilyen stílusban is írni. Erre szerintünk is legszebb bizonyág remekbe készült levele Orosz Pál generálishoz 1706. december 21-én. Erről a levélről szólva mondja Kőpeczi azt, hogy „a fejedelem leveleinek legsajátosabb és irodalmi szempontból legérdekesebb — szerintünk legértékesebb — részei azok, ahol szinte dramatizálva, dialógus formájában adja elő mondanivalóját, s vitatkozik tábornokaival vagy másokkal”. Ez a levél irodalmi tekintetben Rákóczi legjelentősebb levele, mert benne, Orosz Pálnak címezve, a zúgolódó szegénylegényeknek válaszul, akik versekben tárták a fejedelem elé sok panaszukat, fojtogató keserűségüket.

Itt nyílik alkalom arra, hogy szóljunk a bevezető tanulmány ama részletéről, amelyben a szerző Rákóczit, „az embert” jellemzi. Kőpeczi Rákócziya kissé passzív hős, ez baj, már azért is, mert mintha Kőpeczi maga is kételkednék arcképe teljes hitelességében. A mostani történetiszemlélet — noha egészen más céllal — megint belesett Thaly hibájába: a nemesurak a mai szemlélő elől is eltakarják a szabadságharc másik oldalát: ahol osztályharc folyik, a szegénylegények hajdúszabadságért küzdő világát. Ebből tudjuk csak megmagyarázni, hogy miért állít a jól tájékozott Kőpeczi is olyant, hogy „Rákóczi a megígért hajdúszabadságot nem

biztosította”, ami egyszerűbben kifejezve azt jelenti, hogy Rákóczi nem tartotta meg a fegyverre kelt jobbágyoknak tett esküjét. Pedig nem így van: Rákóczi ezt a fogadalmát is állotta: a szécsényi gyűlésen elő is hozta, a rendek tárgyalták is, sőt úgy látszik, győzött is Rákóczi véleménye. Miként diadal-maskodott végül mégis a rendi ellenállás, s miért csak a pataki gyűlés iktatta törvénybe a katonáskodó jobbágyok hajdúszabadságát — ennek felderítése az irodalomtörténetet is érdeklő feladat, ne tévünk ki előre azzal, hogy kételkedünk Rákóczi ígéretének komolyságában. A fejedelem Tarpa felszabadításakor részletesen feltárta, hogyan tervezte el új hajdúközösségek létesítését. Igaz az, hogy részvétellel szemlélte a jobbágyok nyomorult helyzetét, az is igaz, hogy háláját is ki akarta fejezni azok iránt, akik fegyvert fogtak mellette, de nem csupán ez vezette, hanem a meggondolás is: fejedelmi hatalmának katonai alapját a rendi önzéssel szemben az új hajdúságban vélte megteremteni. A bevezető tanulmány egyéb történeti vonatkozásaival itt, irodalomtörténeti folyóiratban, most ne foglalkozunk.

A tanulmány ötödik fejezete Rákóczi „levélírási technikájáról” szól. Ez a bevezetés gyenge részlete, mint mondtuk, elsősorban a kutatás elégtelensége miatt. Meg kell írunk végre a kuruc kancelláriák történetét. A postaszolgálatról mégis többet tudunk, mint amennyit Kőpeczi mond róla. Már említettük, hogy a kancelláriai formuláskönyvek nem befolyásolták a fejedelem irodalmi értékű leveleit, a kancellária használatára készültek.

Nagyjában egyetértünk a válogatással. Persze, felvetődhetnek az a gondolat: nem lett volna-e helyesebb a szabadságharc idejéből csak eredeti leveleket kiválogatni, hiszen azok az idegen nyelvű levelek, amelyek a felkelés idejében keletkeztek, bár nagyon értékesek, de mégsem olyan jelentősek, mint az emigrációbeliek.

Az egyes leveleket gondos tájékozott szöveg vezet be, az olvasó jól tájékozódhatik a levelek keletkezésének történeti körülményeiről. E bevezetések kitudóak. Annál kevésbé mondhatjuk el ezt a levelekben előforduló személyek fontosabb életrajzi adatait és jellemzését szolgáltató *Névmutató*ról. Egyetlen terjedelmű és értékű vázlatokat kapunk, némelyik, pl. Csajágié, semmitmondó. A naplóíró Ottlyk Györgyről szólva meg kellett volna említeni, hogy az ő önéletrajzában bukkan fel az a bántó kritika, amely annyira sértette Rákóczit, amellyel Kőpeczi is elég részletesen foglalkozik. Br. Kreitz császári tábornok életét Csobánc ostrománál kuruc fegyver oltotta ki, ez fontos életrajzi adat, megemlítésre érdemes. Sennyey Istvánról részletes életrajz szól, Rétey Ferencről viszont csak ennyi van: „Kuruc kapitány”.

Rádayról megtudja az olvasó, hogy „a szabadságharc publicisztikájának legkiemelkedőbb művelője”, véleményünk szerint Rákóczi mellett egyetlen művelője. Brenner irodalmi szolgálatáról viszont nem történik említés, ez a francia származású katolikus pap úgy került Rákóczi környezetébe, hogy felajánlotta: folyamatosan megírja a szabadságharc történetét, e szándékának gyümölcse a francia emigrációban érett meg.

Kielégítőek a lapalji jegyzetek. Furcsa, hogy a pontosságra törekvő Kőpeczi milyen pontatlanul közli Rákóczi egyik gyakran idézett szép mondását. A fejedelem ezt mondta: „Mindent megád Isten az szabadsággal, az nélkül pedig semmink sem léssen.” Kőpeczi ezt így idézi: „Meglesz a haszon, csak előbb a szabadságot keressük.” A levelekben sűrűn előforduló latin szavak, mondatok fordítása néhol árnyaltabb is lehetne. A general stab nem tábornoki kar, hanem a vezénylő tábornok törzse; az ezred stábban sem csupán a regiment törzstisztjei foglaltak helyet, hanem pl. az ezredkáplán is.

Kőpeczi világosan, jó értekező stílusban ír. De miért használja annyiszor, miért

használja egyáltalán, kérdeznék a nyelvészek, a „szerep” szót? Helyes, hogy az átírás nem ragaszkodott az eredeti levelek nyelvjárási sajátosságaihoz, de megtartotta az eredeti mondatszerkesztést, s nem törekedett mindenképpen a régies sajtóságok eltüntetésére. Helyes, hogy az idegen nyelvű levelek fordításában Kőpeczi Béla és Csatlós János igyekeztek tekintetbe venni „a kuruc kor nyelvének néhány sajátosságát”, de a latin részek magyarrá fordításában is jó lett volna ezt a helyes módszert alkalmazni. De miért van mégis „pénzverde” pénzverdőház helyett?

Kőpeczi könyvét a közönség szívesen fogadta, megérdemelten. A pedagógusok és a diákok különösen hálásak érte. Már is felmerült a kérdés: nem kellene-e újabb kiadásban közrebocsátani? A tudományos kutatás is hálás érte, mert jó alapvetés vitás vagy még megoldatlan irodalmi és történeti kérdések megbeszélésére. Ha valóban sor kerülhet újabb kiadására, talán hasznosítani lehet szerény észrevételeinket is.

Esze Tamás

A RÉGI SZLOVÁK IRODALOM TÖRTÉNETÉNEK ÚJ SZINTÉZISE

Ján Mišianik-Jozef Minárik-Milena Michalcová-Andrej Melicherčík: Dejiny staršej slovenskej literatúry. Bratislava 1958. Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie vied. 319 l. (Dejiny slovenskej literatúry, 1.)

Komoly vállalkozásról kell beszámolnunk: a három kötetre tervezett szlovák akadémiai irodalomtörténet első kötétéről. Mindjárt első szavunk legyen az elismerés. Szlovák kartársaink hosszas viták, meddő várakozás helyett neki mertek fogni a feladatnak, és meg is oldották. Pedig ez a feladat nem volt könnyű. Részlettanulmányok rendelkezésükre állottak ugyan, de a régi szlovák irodalomnak első szintézisét nekik kellett megírniok, hiszen a cseh Albert Pražák († 1956) cseh nyelvű szlovák irodalomtörténete (1950) inkább csak nyersanyagot adott. Az eddigi próbálkozásokat a szerzők természetesen lelkiismeretes módon regisztrálták és örvendetes módon felhasználták a magyar tudomány számos eredményét is. A magyar és szlovák irodalom „határkérdéseit” (Beniczky Péter, Bél Mátyás stb.) pedig a legnagyobb tudományos tárgyilagossággal igyekeztek megoldozni.

A szerkesztő, a hazánkban is jól ismert Ján Mišianik, aki maga írta a kötetnek több mint felét, szerencsésen válogatta megmunka-

társait is. Az irodalom- és tudománytörténeti részekben Jozef Minárik volt segítségére. A népköltéssel foglalkozó fejezetek lényegében a folklorista Andrej Melicherčík munkája, a két drámatörténeti fejezetet pedig Milena Csnaková-Michalcová, a nálunk ugyancsak jól ismert kutató írta.

Sikerültnek kell mondanunk a periodizáció megoldását. Mišianik nagyon helyesen arra a meggyőződésre jutott, hogy a marxista irodalomszemlélet sem nélkülözheti azt a támaszt, amelyet a művészeti stílusok kialakult, terminológiai tekintetben is többé-kevésbé rögzített rendszere jelent. A régi szlovák irodalom négy fő periódusa közül ezért hármát művészeti stílusok nevével (román stílus és gótika — reneszánsz — barokk) jelöl. Csak az első periódusnak, a Nagymorva Birodalom korának megjelölésére használnál politikai-történelmi terminust. Az alcímek viszont mindig társadalmi vagy művelődési jelenségekre utalnak.

Az első fejezet, a Nagymorva Birodalom kora érdekes és gazdag anyagot tartalmaz.

Konstantin-Cirill és Metód térítő-tevékenységének, irodalmi munkájának bemutatása jól sikerült. Sok minden ugyan a déli szláv irodalmak világába is beletartozik, ámde vitathatatlan, hogy a szláv nyelvű kereszténységnek jelentős része volt a szlovák kultúra alapjainak lerakásában. Hozzátehetjük: érdeemes lett volna az egyházi-szláv kultúra továbbélésének kérdését fölvetni. Nagyon valószínű, hogy a középkori magyar-szláv együttélés egyes megnyilatkozásaiban az egyházi-szláv kultúra nyomait kell látnunk. Dercsényi Dezső például arra mutatott rá, hogy „A honfoglalás után a magyarság tovább folytatta magával hozott keleti eredetű diszművészségét, megismerte és talán már használatba is vette a római provincia és a szláv társadalom monumentális emlékeit, és felhasználta az itt lakó szlávok és bolgárok technikai jártasságát az építészet terén.”¹ Radocsay Dénes pedig arra hívta fel figyelmünket, hogy a lipiói Dubraván és Háromszécsen 1510 körül három szárnyasoltáron a képek közt Cirill és Metód alakja is megjelenik.² Ez — az eddigi hazai tudományos felfogástól eltérően — a Cirill-Metód-hagyomány és ezzel az ószláv kultúra bizonyos továbbélését jelenti szlovák nyelvtérületen, legalábbis azokban az egyházi vagy nemesi körökben, amelyek a három lipiói szárnyasoltár mecénásai voltak. Az egyházi-szláv kultúra továbbhatása a középkori magyar királyság területén, szlávok és magyarok közt, még további kutatást érdemlő téma.

Viszonylag kevés irodalomtörténeti anyagot tartalmaz a román-gótikus periódussal foglalkozó fejezet, bár művelődéstörténeti szempontból érdekes és tanulságos, amit a keresztény-feudális magyar királyság felépítésében kibontakozó szláv-magyar együttműködésről olvashatunk. Persze, akadnak területek, ahol nehéz a nemzetiségi határokat megvonni. Maurus püspök lehetett szlovák (vagy más nyugati szláv nép fia), ha tekintetbe vesszük anyamonostorának, Pannonhalmának szláv kapcsolatait, valamint azt, hogy legendájának hősei, Zoerard és Benedek vitathatatlanul szlávok. A „huszonnégy szépségi plébános” középkorvégi fraternitásának tagjai azonban inkább németek lehettek.

Nem feledkezhetünk meg a középkori gregorián énekköltészetéről sem. Ennek Rajeczky Benjamintól nemrég közzétett hazai anyaga helyenkint igen erős magyar—

cseh—lengyel—horvát összefüggéseket mutat, főleg az 1506 körül összeírt *U Liszló-graduálé*.³ Talán az sem lehetetlen, hogy a „Corona sanctitatis et immortalitatis” kezdetű szép Adalbert-himnusz⁴ is szlovák szerző műve. Itt és egyebütt is újabb kutatások bizonyára még gazdagítani fogják a középkori szlovák irodalom anyagát, hiszen például a XVI. századi képét is mennyire megváltoztatta a Fanchali Jób-kódex felfedezése! Kár azonban, hogy Gerő Jánosnak régebbi, de sok szempontból még ma is igen tanulságos irodalomtörténeti munkáját⁵ nem ismerik a szlovák könyv szerzői.

A Fanchali Jób-kódex felfedezése már a kötet megírása utáni időre esik. A szerelmi költészet nélkül is eléggé gazdag azonban a szlovák reneszánsz irodalmi anyaga. Még ha a XV. századból való „zsolnai könyvet” (Zsolna városának feljegyzései) és az egyre gazdagodó levéltudományt a középkorhoz is vesszük — ahová lényegük szerint tartoznak! —, akkor is megmaradnak a XV. század szlovák származású huszita teológusai, a XVI. század humanistái, a XVII. század elejének prédikátor irói. Igen érdekes, amit a csehországi tanultságú három humanista íróról, a Rakovský-testvérekről, elsősorban a legjelentősebb Martin Rakovskýról olvashatunk (91—97. l.). Figyelmet érdemel az is, amit a XVII. század elején élő eperjesi cseh exuláns-prédikátorról, Jakub Jakobeusról ír Mišianik (99—103. l.) Hiányoljuk viszont Filiczky János (Ján Filický, 1580—1622) méltatását. Nevét éppen csak megemlíti (117. l.), irodalmi tevékenységének elemzése azonban elmaradt. Pedig a szépségi születésű, életét sárospataki tanárként végző Filiczky humanista költeményei jórészt Prágában jöttek létre, és a szlovák, illetve cseh fejlődésbe is beletartoznak.⁶

Érdeemes lett volna fölvetni a manierizmus kérdését is. Ennek a reneszánsz és barokk határán álló, újabban egyre inkább felkutatott áramlatnak megvoltak a maga szlovák képviselői is. A vértanúhalált halt szlovák humanista tudós, Jessenius, akiről Minárik ír — sajnos, eléggé röviden (132—134. l.) — tipikus módon a „rudolfinus Prága” enciklopédikus-intellektuális-kozmpopolita világához, a kései manierizmushoz tartozik.⁷ A manierizmus sajátos felvidéki és protestáns változatát képviseli aztán a Thurzók, elsősorban a híres György nádor köre. A Thurzó-család a szlovák és magyar protestantizmusnak egy-

¹ A magyarországi művészet a honfoglalástól a XIX. századig. Budapest 1956, 18.

² RADOCSEY DÉNES: A középkori Magyarország táblaképei. Budapest 1955, 298, 313.

³ RAJEČKY BENJAMIN: Melodiarium Hungariae Medii Aevi. I. Budapest 1956, 335.

⁴ Uo., 80—81.

⁵ GERŐ JÁNOS: A középkori cseh és tót vallásos költészet története. Besztercebánya 1913.

⁶ Vö. ALBERT PRAŽÁK: Dějiny slovenské literatury (A szlovák irod. története). Praha 1950, 122—123.

⁷ Vö. GUSTAV RENÉ HOCHE: Die Welt als Labyrinth (Rowohlts deutsche Enzyklopädie, 50—51.)

Hamburg 1957, 144—149.

aránt buzgó mecénása volt. György nádornak a temetésén mindkét nyelven prédikáltak, s az ő műpártolói tevékenységének nyomát őrizi a necpályi oltár, amely egykor a Thurzók várának, Árvának kápolnájában állott. Ez az oltár, valamint a nagybicsei várudvar freskói a Thurzó-család manierista, itt-ott már barokkba áthajló művészeti ízlését dicsérik.⁸ Klaniczay Tibor pedig a versgyűjtő, feljegyző Jób Jánossal kapcsolatban helyesen figyelmeztet arra, hogy épp a Thurzók udvara volt az a hely, ahol mind a magyar, mind a szlovák reneszánsz költészet alkotásait figyelemmel kísérték.⁹

Külön kell szólnunk a históriás énekek és a reneszánsz-kori népköltészet problémáiról. Az első témakörrel Mišianik (104—115.), a másodikról Melicherčik (137—152. l.) ír. Mišianik, felhasználva Sziklay László kutatásait is, sokoldalúan és érdekesen mutatja be a XVI—XVII. század szlovák históriás énekeit Szigetvár, Eger, Érsekújvár veszéséről, Murány váráról, a Tinódi-megénekelte „rablóvárok” elfoglalásáról, Báthory Erzsébetről, a Szilágyi—Hajmási-téma szlovák változatáról. Mišianik itt a magyar és szerb változatra is utal és közös latin eredetét feltételez (112. l.). Mi inkább affelé hajlunk, hogy egy elveszett vagy lappangó XV. századi magyar ének lehetett a közös forrás. Mindenesetre szívesen feladta volna egyszer a magyar, délszláv, szlovák, cseh, ukrán „históriás énekek” párhuzamait, kapcsolatait, összefüggéseit feltárni, s közben utalni a „históriák és históriások” szinte napjainkig továbbélő problematikájára.¹⁰ Nálunk, sajnos, az évtizedes megemlékezés következtében az utolsó magyar énekmondók, az Albókok, Labanczok, Oláhok szegényházba, cigánysorra szorultak, szemben azzal a nagylelkű támogatással, amelyben a Szovjetunió vagy Jugoszlávia a maga népi énekeiket részesítette. A kutatás lehetőségei azonban még nyitva állnak, s talán még megmenthető a „magyar guszlárók” tiszteletet érdemlő művészete is.

Ezzel már elérkeztünk a népköltészet kérdéseire. Tanulásgallérhatjuk Melicherčik fejtegetéseiből, mennyire pozitív hőse volt Mátyás király a szlovák népköltészetnek is, mennyire nagy szerepet játszott itt is a török veszedelem témája. A párhuzam a magyar népköltéssel kézenfekvő. A török hárembe szánt szlovák leány balladája (*Ten turecký*

mýtnik) például összehasonlítható a Kálmány-közlelt *Piros Szép Istvánné*-val.¹¹ Ez megint az összehasonlító szlovák—magyar—délszláv ballada-kutatás fontosságára figyelmeztet.

Helyenkint aztán az az érzésünk, hogy Melicherčik kissé „antedatálja” anyagát. A verbuválás és katonafogdosás énekei nem keletkeztek a XVI. és XVII. században, legfeljebb a XVIII—XIX. század fordulóján. A Melicherčik-idézte szövegek leginkább Kálmány „katonadalaival a XIX. század első feléből”¹² volnának összevethetők. Időben sem állhatnak távol egymástól.

Térjünk most rá a könyv leggazdagabb tartalmú részére, a barokk-fejezetre. Ez hozza a legtöbb anyagot, szemléletművével azonban néhány helyen vitába kell szállnunk. Az *úpadok* (hanyatlás) és *barokovost'* (barokkosság) az elsősorban vitatható fogalmak. Mišianik és szerzőtársai sajnos léptenyomon élnek velük. Nem értjük ugyan, miért kell „hanyatlásnak” minősíteni olyan kort, amely mennyiségi és minőségi téren egyaránt többet produkált, mint a régi szlovák irodalom valamennyi korszaka együttvéve, s amely kor olyan értékekkel dicsekedhetik, mint Beniczky, Gavlovič vagy Bél.

Mišianik és tudós-társai a *barokovost'*-ot a „pesszimizmus, melankólia, sirontúlóság (*záhrobnost'*) és „miszticizmus” fogalmával azonosítják. Kétségtelen, hogy a barokk kultúra egyes megnyilatkozásaiban tényleg találkozunk ezekkel a jelenségekkel: gondoljunk például a sziléziai német költőkre. A sziléziai barokknak valóban meglevő „miszticizmusát” és régtől fogva emlegetett „dagályosságát” azonban szépen megmagyarázta Herbert Schöffler a sajátos sziléziai helyzetből. Ez a sajátos helyzet pedig a katolicizmus és protestantizmus, sőt a protestantizmuson belül a lutheri hitvallás és a Németalföld felől beáramló kálvinizmus találkozásából, keveredéséből és ellentétéből adódott.¹³ Nos, Sziléziához nagyon hasonló helyzetben volt a XVII. századi szlovák protestantizmus is. Innen a Mišianik-féle *barokovost'* jegyei. Hozzátehetjük azonban mindjárt: az egyetemes és a szláv barokknak csak egyik változata ez, nem azonos magával a stílus lényegével. A lényegyet sokkal jobban kifejezi Victor-Lucien Tapié kitűnő definíciója: „Le baroque est épanouissement, générosité, audace”.¹⁴ Ha Benicz-

⁸ GARAS KLÁRA: Magyarországi festészet a XVII. században, Budapest 1953, 15, 57.

⁹ KLANICZAY TIBOR: A Fanchali Jób-kódex. — A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei, XIV, 246.

¹⁰ VÖ. TAKÁCS LAJOS: Históriaiások, históriák. Budapest 1959.

¹¹ KÁLMÁNY LAJOS: Történeti énekek és katonadalok. Budapest 1952, 147—148.

¹² Uo., 241—260.

¹³ HERBERT SCHÖFFLER: Deutsches Geistesleben zwischen Reformation und Aufklärung. Frankfurt 1956, 68—122.

¹⁴ VICTOR-LUCIEN TAPIÉ: Baroque et Classicisme. Paris 1957, 55.

kyből, Bélből, Gavlovičből nem „szűrjük ki” a barokk elemeket, akkor a szlovák barokk-ról is sokkal teljesebb és adekvátabb képet nyerünk.

Ettől eltekintve sok helyes és értékes megállapítást olvashatunk Mišianiknak Beniczky Péterről (176—181. l.) és a XVIII. századi ferences-költőről, Hugolin Gavlovičről (185—194. l.) írott fejtegetéseiben. Beniczkynek mind magyar, mind szlovák verseit figyelembe veszi. A nacionalista irodalomtörténetírás kedvelt vitakérdését, vajon a magyar, vagy a szlovák versek-e az „eredetiek”, fel sem veti, mert szerinte Beniczky „kétnyelvű” költő, aki két nyelven párhuzamosan, két-két változatban dolgoz ki rokon témákat. Szimpatikus, sőt a maga módján nagy egyéniségként jelenik meg előttünk Beniczky. Nemesi individualizmusa és antik hagyományokhoz való igazodása a barokk-kor kelet-közép-európai nemesi társadalmának sok más egyéniségével rokonítja: leginkább talán a lengyel „szarmatizmus” költőivel.¹⁵ Érdemes lett volna ezekre az összefüggésekre is kitérni, Beniczky barokk vonásainak elemzéséhez pedig Alszeghy Zsolt idevágó líratörténeti kutatásait felhasználni.¹⁶

Beniczky és az igen sokoldalúan méltatott Gavlovič mellett figyelmet érdemel a szinte „felfedezésként” ható protestáns államből-cseleti író, a szolnai származású németországi exuláns, majd breznói lelkész Ján Milochovský (1630—1684). Latin című, de cseh nyelvű művét (*Ornamentum magistratus politici*, 1678) részletesen elemzi Mišianik (181—185. l.). A könyv Milochovský exuláns-éveiben jelent meg Drezdában, de felvidéki nemeseknek ajánlva. Érdekes lett volna megírni, kik azok a *súčasní autori* (korabeli szerzők), akiket a szlovák prédikátor idéz. Az elemzésekből sejthetjük, s Mišianik szóbeli közléséből tudjuk, hogy ezek közt a nagy Saavedra is szerepel. Erre utal a címlap „emblematikus” képe is.

Gazdag tartalmú az emlékiratokkal és útleírásokkal foglalkozó fejezet (196—221. l.), Mišianik és Minárik együttes munkája. Az itt szereplő írók zöme protestáns teológus, aki meggyőződéséért a számkivetést, sőt a gályarabságot is vállalta. Kalandos és tragikus emberi sorsok tárulnak fel előttünk: a tatár rabságban, majd német emigrációban sínylőddő Štefan Pilárikától (1615—1693) a kurucokkal rokonszenvező, a Habsburgok szörnyű börtönében kiszenvető Daniel Krmanig (1663—1740). Minárikújjabb magyar-

országi kutatásai — mint reméljük — még gazdagítani fogják ezt az értékes anyagot. Ő írta egyébként a barokk-kor szlovák egyházi énekköltészetéről szóló fejezetet is (221—232. l.), bár ez a fejezet elsősorban a protestáns énekszerzőket és gyűjteményeket dolgozza fel. A katolikus termést csak röviden érinti, s nem szentel elég figyelmet az énekek esztétikai és verstechnikai részének. Pedig érdemes lett volna épp ebből a szempontból részletesebben méltatni Szöllösy Benedeket, a magyar és a szlovák *Cantus Catholici* összeállítóját, aki mindkét gyűjteményében a metrumok, versformák nagy változatosságát adja elénk, s ezzel határozottan gazdagítja a magyar, illetve szlovák irodalmi nyelvet. Itt lett volna helye a barokk-kori szlovák prédikáció-irodalom behatóbb méltatásának is.

Megjegyzéseket kell tennünk arról a néhány oldalról is, ahol Milena Cesnaková-Michalcová a barokk-kor drámájáról és színházáról ír. (233—242. l.) Igaz, hogy e rövid fejezet anyaga eléggé gazdag, azonban nem mindig tudja megragadni a humanista gyökerű barokk iskoladráma igazi lényegét. Mind a protestáns Ladiver Illés drámái, mind a katolikus szerzetes-írók művei a humanista-antikizáló örökségnek barokkos átformálásai, patetikus és túláradó formák közt. Meg kell mondanunk, hogy Szekfű Gyula sokkal világosabban látta a magyarországi iskoladrámák igazi értékét, amikor szemléltető, világba-bekapcsoló, nevelő jellegükre mutatott rá.¹⁷ Nem kétséges az sem, hogy Ladiver például esztétikai tekintetben jóval fölötte áll a XVI. századi másod-harmadrendű német iskolametek verselményeit követő Kyrmezernek.

A kor tudományos termésének áttekintését adja egy hosszabb fejezetben, néhány ponton Mišianik közreműködésével, Minárik. (243—277. l.) Külön tárgyalja a filozófusokat, historikusokat, filológusokat, irodalomtörténészeket. A jezsuita Szentiványi Mártonról a pietista Bél Mátyásig sok jelentős név szerepel, beszédes cáfolatúal a kor állítólagos „hanyatló” voltának.

Szentiványiról, a nagyszombati jezsuita polihisztorról többet is érdemes lett volna írni. Korlátai ellenére is hatalmas elme: sokoldalúságát Alszeghy Zsolt szemléletesebben mutatta be.¹⁸ Nagyszombat irodalom- és művelődéstörténeti jelentősége is részletesebb fejtegetést érdemelt volna. Utalunk kell ezért a cseh Frank Wollman figyelemre-érdemlő kutatásaira. Wollman magyar szem-

¹⁵ Vö. TADBUSZ MAŃKOWSKI: Genealogia sarmatyzmu. (A szarmatizmus genealógiája). Warszawa 1946.

¹⁶ Vö. ALSZEGHY ZSOLT: A XVII. század magyar lírai költészete. (Ertekezések a nyelv- és széptudományi osztály köréből, XXV, 6.) Budapest 1935.

¹⁷ Magyar történet. Budapest 1943, IV. 384.

¹⁸ ALSZEGHY ZSOLT: A tizenhetedik század. Budapest 1935, 266—270.

pontból is érdekes kutatásai meggyőzően igazolták, hogy Nagyszombat nemcsak az ellenreformáció vallási és művelődéspolitikai tevékenységének, hanem a kelet-európai népek, kultúrák termékeny együttműködésének is fontos színhelye volt.¹⁹

Ide tartozott volna a nagyszombati „sztoikus nyárutó” tárgyalása is. Turóczy-Trostler József, akinek munkái nélkül mozdulni sem lehet a XVII. és XVIII. századi magyarországi irodalomtörténet területén, fedezte fel ezt a „sztoikus nyárutót” s utalt kapcsolataira egyrészt a barokk-humanista emblematikával és újsztoicizmussal, másrészt a „modernebb” (Descartes, Leibniz) bölcséleti áramlatokkal.²⁰ Képviselői közt voltak szlovák is: a szlovák Bohus András és Viszocsány Ferenc, a szlovén Enders Károly, a horvát Somalovics Pál. Tárgyalása egy szlovák irodalomtörténetben ezért indokoltan látszik.

Népköltészeti áttekintés, Melicherčík tollából, zárja a barokk fejezetet is (278—294. l.). Figyelmet érdemel, amit a *zbojník*okról, a szlovák hegyi betyárokról szóló énekekről, mondákról ír, a középpontban a híres Jáno-

šíkkal. Érdekes, hogy a szlovákoknál is megvannak a „porció-énekek”, a „hol volt, hol nem volt”-szerű mesekezdetek, a népmesékben a vasorrú bába (szlovákul: *ježibaba*), a mi Fehérlófiánkra emlékeztető *Popelvá*r-mesékben pedig a sámánizmus világából való csodaállat, a *tatoš* (táltos). További összehasonlító vizsgálatok itt is nagyon szükségesek volnának.

A tartalmas kötetet Ján Mišianik utószava zárja le (299—301. l.). Az utószó szempontjaival mindenben egyetértünk. Örülünk, hogy a régebbi és az újabb szlovák irodalom kontinuitását hangoztatja, s hogy további kutatásokra hív fel. Ezt ő maga is megszívlelte: bizonyítéka az említett Fanchali Jób-kódex fölfedezése. Tudjuk és látjuk más vonatkozásban is, milyen eredményes tudományos munka folyik mindenütt szlovák kartársaink körében. Különösen örvendetes, hogy egyre inkább elmélyül a magyar, szlovák, cseh kutatók együttműködése. Ezt az együttműködést kívánták szolgálni a mi észrevételeink is.

Angyal Endre

SZIGETI JÓZSEF: IRODALMI TANULMÁNYOK

Bp. 1959. Európa K. 241 l.

A magyar, az orosz, a német és a francia irodalom nagy alakjairól és fontos problémáiról szólnak e kötet tanulmányai. Az időben és térben messze eső témákat a vizsgálódás módszerei és elvei formálják egységessé, a sokféleséget valami sajátos együvértartozás jellemzi. Pedig a különböző tanulmányok nyilvánvalóan nem egy majdani kötet szem előtt tartásával fogalmazódtak. Szigeti József nem a filológus apparátusával dolgozik, s nem is a nemzeti irodalmak történetének sajátlagosan irodalomtörténeti kérdései igazgatják: tárgyat mindenkor a világnézeti összefüggések, az alapvető esztétikai kategóriák oldaláról közelíti meg. Az epikai és a lírai realizmus kibontakozásának társadalmi feltételei, objektív és szubjektív lehetőségei, a realista művészet fejlődését elősegítő és gátló tényezők bonyolult egybefonódása — ezek a főbb vizsgálódási területek, amelyek a különböző korok és művek konkrét analízise révén kirajzolódnak. Ilyen módon átgondolt és összefüggő gondolatrendszer megnyilvánulásai az egyes tanulmányok, s a történelmi

fejlődés menetének megfelelően, a térben és időben távoli problémák logikusan egészítik ki egymást.

A Montesquieu-tanulmány nemcsak a francia felvilágosodás egyik jelentékeny alakjának és a *Perzsa levelek* gondolati világnézeti elemeinek sokoldalú bemutatása eredményeképpen értékes írás, hanem azáltal is, hogy közvetve a magyar irodalomtörténet-írás egyik fontos területén is elősegíti bizonyos problémák tisztázását. Montesquieu hatása rendkívül nagy volt Magyarországon, a magyar felvilágosodás korának írói, sőt a műveltebb nemesi közvélemény is számtalanszor hivatkozott rá, meglehetősen ellentétes politikai elképzelések igazolása céljából. Úgy is fogalmazhatnók, hogy e korszak magyar reagálásaiiban Montesquieu munkásságának erőnyei és gyengeségei egyaránt igen érdekes módon tüntek ki: a monarchikus illúziókba kapaszkodtak a konzervatív rétegek, a klímaelméletben pedig olyan kiváló magyar szerzők találtak ösztönzést a társadalom bírálata, mint Kármán József. Szigeti tanulmánya

¹⁹ FRANK WOLLMAN: Slovanství v jazykověš literárním obrození u Slovanů. (A szlávok szerepe a szláv népek nyelvi-irodalmi megújulásában.) Praha—Brno 1958. 37—38.

²⁰ TURÓCZY-TROSTLER JÓZSEF: Keresztény Seneca. Archivum Philologicum (Egyetemes Philologiai Közönlöny) 1937, LXI. 44—55.